

Bishop Nicholai of Žiča in Vojlovica Monastery — Captivity, Activity, and Heritage

Lazar Ljubić

Diocese of Timok, Zaječar

✉ lazarljubic98@gmail.com

ORCID <https://orcid.org/0009-0002-3993-8752>

Abstract: Bishop Nicholai Velimirovich of Žiča was imprisoned by the Germans in the Vojlovica Monastery in Banat from December 16, 1942, after which he was transferred from a detention facility to the Ljubostinja Monastery, until September 14, 1944, when he was taken to the Dachau concentration camp. Serbian Patriarch Gavriilo Dožić was also imprisoned in Vojlovica during the Second World War, alongside many other clerics of the Serbian Orthodox Church.

The text first briefly describes the circumstances that led to the Bishop's imprisonment, after which it continues with the Bishop's stay in Vojlovica. He was imprisoned due to his actions posing a threat to the German occupation authorities in Serbia. He spent almost two years in Banat, passing his every day in prayers, writing, and translating. Following that, in the next, larger part of the text, his literary and translation activity is analyzed. His most important literary works include the *Vojlovica Stoslov* [*Vojlovica Century*] and the *Canon of the Blessed Virgin Mary*. As for his translation work, the most important is the one of the New Testament. In the end, the spiritual and material heritage of Bishop Nicholai in Vojlovica is discussed and a kind of museumization is proposed for his personal items and manuscripts.

The research material is drawn first from published historical sources, i.e. diaries and memoirs from other Vojlovica prisoners (Vasilije Kostić, Jovan Velimirović, Gavrilo Dožić) together with the published works of Bishop Nicholai, on top of relevant historiographical studies, as well as based on insights into the Bishop's legacy, which is kept in the monastery, and oral testimonies.

This text is a modest contribution to the biography and bibliography of Saint Nicholai Velimirovich and the history of the Serbian Orthodox Church and Vojlovica Monastery during World War II.

Key words: Nicholai Velimirovich (1881–1956), Vojlovica Monastery, Gavrilo Dožić (1881–1950), Vasilije Kostić (1907–1978), Serbian Orthodox Church, World War II.

Епископ жички Николај у манастиру Војловица — заточеништво, делатност и наслеђе

Лазар Љубић

Епархија тимочка, Зајечар

✉ lazarljubic98@gmail.com

ORCID <https://orcid.org/0009-0002-3993-8752>

Апстракт: У тексту се обрађује период живота Епископа жичког Николаја Велимировића током његовог заточеништва у банатском манастиру Војловица у време Другог светског рата. Тема се сагледава кроз три нивоа. Најпре се укратко излаже повод Владикиног спровођења у Војловицу и описује се његов безмало двогодишњи боравак у овом месту. Потом се даје преглед Архијерејеве књижевне и преводилачке делатности у Војловици. На крају се констатује постојање наслеђа Светог Николаја у манастиру Војловица и оно се дели на духовно и материјално. Грађа за истраживање се црпи из релевантних историјских извора, де-

ла Епископа Николаја, историографских студија, као и на основу увида у Владикину заоставштину која се чува у манастиру те усмених сведочења. Овај текст је скромни прилог биографији и библиографији Николаја Велимировића те историји Српске Цркве и манастира Војловица током Другог светског рата.

Кључне речи: Николај Велимировић (1881–1956), манастир Војловица, Гаврило Дожић (1881–1950), Василије Костић (1907–1978), Српска Православна Црква, Други светски рат.

Увод

Током Другог светског рата (1941–1945) Српска Православна Црква је прошла још једном уском и трновитом стазом на свом историјском путу. На њену мисију су утицале врло сложене околности. Наиме, територија на којој се дотад Патријаршија распростирала, била је распарчана и подељена између окупационих сила, а поврх тога споља су подстрекиване расколничке тежње. Клир, од најнижег до највишег, као и верни народ, трпели су различита страдања, од прогонстава до убиства, која су нарочито била свирепа у тзв. Независној држави Хрватској. При свему томе, Југославија је подлегла страшним идеолошким и политичким поделама, које су довеле до проливања братске крви. Врло брзо након мартовског пуча 1941. године, за који је сносила одговорност и Српска Православна Црква, Немци су ухапсили Патријарха српског Гаврила Дожића (1938–1950) и на тај начин Цркву су лишили свог поглавара у доба највеће кризе. Међутим, пећки првојерарх није био једини затвореник међу високим српским клиром.¹

¹ За општу слику: Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве* књ. 3. (Београд: ЈРЈ, 2002), 29–193 et passim; Атанасије Јевтић, „Српска Црква у Другом светском рату — из архива Св. Архијерејског Синода Српске Православне Цркве“, у: *Сердија и коментари (1990/91)*, ур. Живорад Стојковић (Београд: Задужбина Милоша Црњанског, 1991), 87–162.

Епископ жички Николај Велимировић² је током Другог светског рата био интерниран и заточен у манастиру Љубостиња код Трстеника, затим Војловица код Панчева, а потом у Дахауу и другим логорским поткамповима у Немачкој. Поред разноврсне архивске грађе, која је несумњиво важна за ову тему, о војловичкој епизоди живота Епископа Николаја сазнаје се и из више објављених извора, који потичу из пера непосредних учесника догађаја о којима се пише. Најпре је то „Дневник“ који је водио протосинђел Василије Костић, који је заједно са Владиком био интерниран у Војловицу. Сачуване су четири свеске „Дневника“, које обухватају период од доласка у Војловицу, 16. децембра 1942, па до 14. јуна 1944. године. Од пете свеске, у којој је Костић исписао дневник од средине јуна до почетка октобра, када је и изашао из Војловице, сачуване су само корице. Овај драгоцен извор у целини је први пут објавила Епархија жичка,³ а потом га је у два наврата издао и манастир Војловица.⁴ Владикин синовац Јован Велимировић је

² Николај Велимировић, рођен 23. децембра 1880. године (5. јануара 1881) у Лелићу, био је Епископ жички (1919–1920), охридски (1920–1931), охридско-битолски (1931–1936) и поново жички (1936–1956, с тим што је од 1941. био удаљен са Епархије). Упокојио се 18. марта 1956. године у Пенсилванији. О њему: Радован Биговић, „Велимировић Николај“, у: *Српски биографски речник* (Нови Сад: Матица српска, 2006), 121–123; И. Войводич и И. Стоичевич, „Николај Велимировић“, у: *Православная энциклопедия*, т. 50 (Москва: Церковно-научный центр „Православная энциклопедия“, 2018), 180–186 (са литературом).

³ Василије Костић, „Дневник из Војловице (1942–1944)“, у: *Епископ Василије Бањалучки и Жички, исјоведник љавославља (1907–1978), двадесетипетогодишњи ѿмен (25/12. април 2003)*, ур. Атанасије Јевтић (Краљево: Манастир Жича, 2003), 115–217. Изводи из овог списка објављивани су и касније: Милан Д. Јанковић, *Епископ Николај — живој, мисао и дело књ. 3.* (Београд: Епархија шабачко-ваљевска, 2003), 299–318; Николај Велимировић, *Тамнички записи*, прир. Љубомир Ранковић (Ваљево: Глас Цркве, 2004), 110–150. Исечак из Дневника, под називом „Фрагменти из живота Владике жичког Василија“, објављен је још у „Календару Српске Православне Цркве у Америци и Канади за 1974. годину“, али ово издање нисмо имали прилике да консултујемо.

⁴ *Војловички записи Светиој Владике Николаја Српској*, ур. Милован Глоговац (Панчево: Манастир Војловица, 2006), 97–186; Василије Костић, *Записи манастира Војловице* (Панчево: Манастир Војловица, 2021).

такође водио дневник, који је, нажалост, изгубљен.⁵ Ипак, у годинама које су уследиле, Велимировић је забележио своја сећања о времену које је провео са Владиком.⁶ Исто је учинио и његов садруг Василије Костић.⁷ Поред тога што је објавио сећања двојице Владикиних следбеника, протопереј Милан Д. Јанковић је публикувао и друге, за ову тему важне, документе из Архива Светог Архијерејског Синода.⁸ У својим „Мемоарима“ Патријарх Гаврило је, после кратког пасажа о свом интернирању у Војловицу, детаљно пренео један од разговора који су Епископ Николај и он водили са Миланом Недићем.⁹ О бризи Светог Архијерејског Синода за утамничене архијереје сведоче „Мемоари“ Митрополита скопског Јосифа Цвијовића, који је мењао заточеног Патријарха.¹⁰ Нешто података је на основу различитих сведочења изнео и архимандрит Јован Радосављевић.¹¹ О заједничком животу Епископа Николаја и Патријарха Гаврила,

⁵ Миласав Д. Протић, *Николај. Био-библиографија 1880–1941 (Николај Велимировић, Сабрана дела књ. 1)* (Шабац: Епархија шабачка, 2013), 674.

⁶ Миласав Д. Протић, *Николај. Био-библиографија 1880–1941 (Николај Велимировић, Сабрана дела књ. 1)* 667–698 = Јанковић, *Ејиској Николај књ. 1* (Београд: Епархија шабачко-ваљевска, 2002), 612–634; скраћено: Јован Велимировић, „Из записа сужња“, *Православље* 3, бр. 55/56 (19. јун 1969): 8; Јован Велимировић, „Под немачком окупацијом“, у: *Светии Владика Охридски и Жички Николај*, ур. Атанасије Јевтић (Краљево: Епархија жичка — Манастир Жича, 2003), 186–197. Такође: Јован Велимировић, „Цртице из живота Владике Николаја (поздрав гостима о слави „Глас Цркве“ у Ваљеву 1988. год.)“, *Глас Цркве* 19, бр. 2 (1991): 21–25.

⁷ Милан Јанковић, *Ејиској Николај књ. 1*, 600–606, 653–656; први део штампан и у: Василије Костић, „Владика Николај под окупацијом — фрагменти“, у: *Светии Владика Охридски и Жички Николај*, ур. Атанасије Јевтић (Краљево: Епархија жичка — Манастир Жича, 2003), 180–185.

⁸ Јанковић, *Ејиској Николај књ. 1*, 597–599, 638–639 и даље; Јанковић, *Ејиској Николај књ. 3*, 292–294.

⁹ *Мемоари Патријарха српској Гаврила* (Београд: Сфаирос, 1990), 342–356.

¹⁰ Јосиф Цвијовић, *Мемоари*, ур. Велибор Џомић (Цетиње: Светигора, 2008), 189–228.

¹¹ Јован Радосављевић, *Живот и стварање Жиче и Студенице под окупацијом пре рат, под окупацијом и после рата (1938–1945)* (Нови Сад: Беседа, 2003), 169–173.

са посебним нагласком на тобож затегнутом односу између њих двојице, писале су „Вечење новости“ и „Илустрована политика“,¹² али су ти чланци од мање вредности за ово истраживање. Поред поменутих објављених извора, у тексту се користи „Записник манастира Војловице (1933–1948)“ који се данас чува у Библиотеци Црквене општине у Панчеву под инвентарским бројем 353.¹³ Посебну групу извора чине дела Епископа Николаја Велимировића настала у Војловици, како она објављивана и расута у разним издањима, тако и она још увек необјављена. Детаљнији преглед Владикиних дела и издања налази се ниже у тексту. Непосредним увидом у „скривницу“ манастира Војловица стечена су сазнања о постојању материјалних извора, у које се убраја неколико Николајевих личних предмета и рукописа.¹⁴ О њима ће се више сазнати, такође, у наставку текста. Када је реч о литератури, у фокусу досадашњих истраживања ове теме нашли су се пре свега историјски аспекти Владикиног затварања. У том смислу, јереј Велибор Џомић се бавио разлозима хапшења и интернирања Епископа Николаја,¹⁵ као и Растко Ломпар у тексту посвећеном Патријарховом и Вла-

¹² Протић, *Николај. Био-библиографија 1880–1941 (Николај Велимировић, Сабрана дела књ. 1)*, 683–684.

¹³ Овај архивски документ се чува у Библиотеци Црквене општине Панчево, која је пре пар година измештена из просторија при Преображењској цркви, у просторије при Успењској цркви, где чека стручно сређивање. Приликом истраживања на терену помогао ми је јереј Рајко Вулин, коме захваљујем. Овај рукопис је коришћен и раније: Петар Бикар, „Патријарх српски др Гаврило Дожих и Епископ жички др Николај Велимировић у манастиру Војловица“, у: *Књижевна историографија Панчева*, ур. Миодраг Матицки (Панчево — Београд: Градска библиотека — Институт за књижевност и уметност, 2001), 271.

¹⁴ Истраживање је спроведено захваљујући благослову, подршци и помоћи јеромонаха Теодора, настојатеља манастира Војловица, коме овом приликом изражавам топлу благодарност.

¹⁵ Велибор Џомић, „Прилози на биографију Св. Владике Николаја у II светском рату“, у: *Свети Владика Охридски и Жички Николај*, ур. Атанасије Јевтић (Краљево: Епархија жичка — Манастир Жича, 2003), 426–440.

дикином заточеништву у логору Дахау.¹⁶ Јереју Петру Бикару припада први покушај синтезе боравка Патријарха српског и Епископа жичког у Војловици.¹⁷ На крају, монографија Радмиле Радић о Патријарху Гаврилу садржи обиле на архивској грађи заснованих података и о првојерарховом сапатнику Епископу Николају.¹⁸

Приложено истраживање започећемо прегледом живота Епископа жичког Николаја у војловичком заточеништву. Пошто га затворски услови нису спречили да пише, Владика је и у овом периоду саставио неколико дела, која се одликују разноврсношћу књижевне форме. У складу са тим, текст ћемо наставити излагањем његове књижевне и преводилачке делатности. Посматрано из угла данашњице, након више од пола столећа од Николајевог упокојења, за које време је српски Владика стекао одређену рецепцију у домовини и свету, његово некадашње присуство у манастиру Војловица постало је бесцено духовно наслеђе које чува ово свештено место. Оно је и видљиво, материјално, изражено тиме што се у манастиру чува неколико Владикиних личних предмета и рукописа. Због тога ћемо овај прилог завршити редовима о наслеђу и заоставштини Епископа жичког — Светог Николаја Новог — у манастиру Војловица. Кроз та три аспекта, који заокружују војловички период Епископа жичког Николаја, покушаћемо да приступимо теми систематично и са циљем да у импресивни мозаик живота и дела ове по много чему знамените личности додамо по нашој моћи углачан каменчић. Он би у извесној мери употпунио и слику

¹⁶ Растко Ломпар, „Заточеништво Патријарха Гаврила и Епископа Николаја Велимировића у Дахауу 1944. године“, *Студије историје Иларион* 3 (2018): 9–29.

¹⁷ Бикар, „Патријарх Гаврило и Епископ Николај“, 268–275 = Петар Бикар, „Патријарх српски др Гаврило Дожић и Епископ жички др Николај Велимировић у манастиру Војловица“, *Банатски весник* 21, бр. 1–2 (2001): 22–39.

¹⁸ Радмила Радић, *Живот у временима — Гаврило Дожић (1881–1950)* (Београд: Институт за новију историју Србије, 2006), 222–283.

о историји Српске Православне Цркве и манастира Војловица током Другог светског рата.

Живот у заточеништву

Од првих дана окупације Немци су Епископа жичког Николаја сумњичили за учешће у Симовићевом пучу, који се збио 27. марта 1941. године. Због тога су истакнутог српског Архијереја саслушавали¹⁹ и пратили. Временом су постали уверени да Владика Николај на слободи представља опасност за нацистичку управу у поробљеној Краљевини Југославији. Владики су спочитавали и што је Хитлера јавно називао библијским антихристом и прорицао његову пропаст, а на Жичу су гледали као на седиште антинацистичког става Срба. Нису занемаривали ни то што је Владика одржавао пријатељске везе са Англиканском Црквом, због чега су га сматрали енглеским шпијуном. Као такав, Епископ Николај је, по оцени Немаца, могао да поведе српски народ у борбу против немачке окупационе силе у Србији.²⁰

Због свега реченог, Епископ Николај је морао да се повуче са Епархије. Светом Архијерејском Синоду је поднео молбу за боловање и 12. јула 1941. године прешао је из Краљева у манастир Љубостиња, где је боравио у кућном притвору. Свети Архијерејски Синод му је нешто касније, 28. јула, одобрио одсуство на годину дана, а за заменика поставио протераног Епископа злетовско-струмичког Викентија Проданова. По истеку године дана, пошто се прилике у земљи нису поправиле, продужено му је одсуство на још једну годину, а администрирање једним делом Епархије жичке поверено је избеглом Епископу мукачевско-

¹⁹ Јанковић, *Ејиској Николај књ. 1*, 600.

²⁰ Џомић, „Прилози на биографију Св. Владике Николаја“, 427; Ломпар, „Заточеништво Патријарха Гаврила и Епископа Николаја“, 14.

прјашевском Владимиру Рајићу.²¹ Како се касније показало, Владика се више никад није вратио на дужност. У овом периоду је често саслушаван. Од њега је тражено да позове српски народ на покорност и сарадњу са окупатором, што је он одлучно одбио.²² Преко појединих свештеника је успевао да контактира са Дражом Михаиловићем и испрати догађаје везане за народни устанак против непријатеља.²³ Немци су се прибојавали да ће Епископ због свог сужањства подстицати народ на устанак, али се Николај, према оцени Џомића, и у својој патњи показао као човек који је, пре свега, чувао образ и достојанство своје Цркве и свог народа, затим манастир Љубостиња и сестринство те светиње, као и народ тога краја.²⁴ Владика је овде, са сестринством обитељи, проводио време у богослужењима и молитвама, као и у писању књига, све до пред крај 1942. године. Тада је интерниран у Војловицу.

Када је по Епископа Николаја у Љубостињу дошло четрнаест камиона војске заједно са командантом из Крушевца,²⁵ Владика је већ био спреман.²⁶ Најпре су ухапшени Епископ Николај и протосинђел Василије Костић,²⁷ а на

²¹ Јанковић, *Ејиској Николај књ. 1*, 597, 600.

²² Јанковић, *Ејиској Николај књ. 1*, 600.

²³ Џомић, „Прилози на биографију Св. Владике Николаја“, 428.

²⁴ Џомић, „Прилози на биографију Св. Владике Николаја“, 429.

²⁵ Јанковић, *Ејиској Николај књ. 1*, 606.

²⁶ *Војловички записи*, 88. Претходно је Василију Костићу и Јовану Велимировићу често говорио како треба да буду спремни за одвођење. *Војловички записи*, 88–89.

²⁷ Василије Костић (1907–1978) је био професор Богословије у Битољу. Након бугарске окупације Вардара пребегло је у Епархију жичку, био је духовник манастира Љубостиња, а затим га је Свети Архијерејски Синод поставио за помоћника Епископу жичком Николају. Касније је постао Епископ бањалучки, па жички. О њему: Игнатије Марковић, „Животопис Василија (Костића), Епископа Бањалучког и Жичког“, у: *Ејиској Василије Бањалучки и Жички, исјоведник љавославља (1907–1978)*, *двадесетипетогодишњи помен (25/12. април 2003)*, ур. Атанасије Јевтић (Краљево: Манастир Жича, 2003), 9–49.

њихову молбу поведени су и послушник Живорад Васић²⁸ и професор Јован Велимировић.²⁹ Прва тројица су стигла у манастир Војловица 16. децембра 1942. године,³⁰ а сутрадан и Владикин синовац. Свети Архијерејски Синод је 18. децембра обавештен да је Епископа Николаја немачка полиција одвела „у околину Београда“.³¹

О разлозима Владикине интернације постојала су различита образложења. Митрополита Јосифа Цвијовића Немци су уверавали да је Владика у Војловицу склоњен због личне безбедности. Један немачки официр Гестаповац добио је наређење да изјави Недићу како је Владика жички заштићен од евентуалног инцидента који би га „могао снаћи од простих немачких војника који Епископа не познају и могли би му какву грубост или нешто више учинити“.³² Касније су Немци издали писмену изјаву са извињењем.³³ У прилог наведеном разлогу може да стоји чињеница да је Димитрије Љотић током децембра 1942. године интервенисао за безбедност Епископа који се налазио у Љубостињи, док су се у оближњем Трстенику обављале ратне акције.³⁴ Убрзо потом Николај је заиста удаљен из Љубостиње.

Међутим, немачки извори говоре другачије. Непосредно пре Николајевог одвођења, Комунистичка партија

²⁸ *Војловички записи*, 88–89. Живорад Васић, родом из Азбуковице, био је послушник манастира Жича. Како је често био болестан, по савету лекара 14. јануара 1944. године послат је на лечење, услед чега је био ослобођен. Јанковић, *Ејиској Николај књ.* 1, 655.

²⁹ *Војловички записи*, 88–89. Јован Велимировић (1912–1989) је био синовац Епископа жичког Николаја, професор Богословије у Битољу и Београду, а потом и Епископ шабачко-ваљевски. О њему: Сава Вуковић, *Српски јерарси од 9. до 20. века* (Београд — Подгорица — Крагујевац; Евро — Унирекс — Каленић, 1996), 249–250.

³⁰ Датуми се наводе према грегоријанском календару, иако се у литератури понекад наводе и по јулијанском.

³¹ Јанковић, *Ејиској Николај књ.* 1, 597–598; Јевтић, „Српска Црква у Другом светском рату“, 92–93.

³² Јанковић, *Ејиској Николај књ.* 1, 599.

³³ Цвијовић, *Мемоари*, 228–229.

³⁴ Јанковић, *Ејиској Николај књ.* 1, 677–678.

Југославије је у Љубостињу послала Мишу Брашића који је установио да Владика Николај сарађује са четницима. Брашићев извештај о томе, преко Танасија Динића, колаборационистичког министра унутрашњих дела, доспео је до Немаца, који су потом обавили претрес манастира Љубостиња. Проналазак краткоталасног радио апарата је потврдио Брашићев извештај. Због тога је Владика и премештен.³⁵ Генерал Паул Бадер је известио Милана Недића да је Епископ Николај пребачен у Војловицу због контакта са устаницима, активног учешћа српских свештеника у јединицама Драгољуба Михаиловића, као и због тога што је постојала велика опасност да четници изврше напад на Љубостињу и ослободе Владика, што би утицало да се и шире народне масе укључе у устанак и тако рашири фронт у Србији.³⁶

Историјски контекст одвођења Епископа Николаја у Војловицу заслужује посебну анализу, али се из приложеног осврта ипак назире разлози Владикиног премештања. У интересу Немачке било је да Николај буде ускраћен архипастирског деловања и политичког утицаја, што је учињено још у лето 1941. године. Када се Љубостиња више није чинила погодним местом где се тај задатак могао сигурно испунити, Владика је премештен у Банат. Не мање важна била је и његова безбедност, што је вешто коришћено да би се умирио Свети Архијерејски Синод. Немци су били свесни тога да им лоша вест о Владикином стању не иде на руку. Због свега тога Епископ жички Николај и његова пратња доведени су у светоархангелски манастир Војловица, где су искусили строжи режим него у Љубостињи.

³⁵ Ломпар, „Заточеништво Патријарха Гаврила и Епископа Николаја“, 15–16.

³⁶ Џомић, „Прилози на биографију Св. Владике Николаја“, 431–432. Уп: Извештај о премештају Епископа Николаја упућен Милану Недићу 23. децембра 1942. године. Јевтић, „Српска Црква у Другом светском рату“, 110. Ломпар, „Заточеништво Патријарха Гаврила и Епископа Николаја“, 16. Интернацију је организовао државни саветник др Харалд Турнер у сарадњи са Миланом Недићем и Миланом Аћимовићем. Уп. Радић, *Живот у временима*, 231, нарочито нап. 824.

По речима Јована Велимировића, то је био „прави затвор: са сталном стражом, са закључаним вратима и прозорима, без права да се примају посете па и пошта“.³⁷

Сиромашном манастиру Војловица, уз то и опљачканим још почетком окупације, издржавање сужања представљало је не малу потешкоћу.³⁸ У манастиру су живели игуман Данило Адамовић³⁹ и двојица старих архимандрита, Јефрем Алмажановић и Теофан Погољни.⁴⁰ Братство је сачињавао и јеромонах Павле Познанов, који је био на послушању у оближњим парохијама.⁴¹ Пакете хране затвореницима су слале монахиње Епархије жичке, пријатељи, побожни људи из Панчева и Старчева, Епископ банатски Дамаскин Грданички, као и мајка Владике Николаја, баба Ката из Лелића. Храну је распоређивао игуман Данило, али Немци су умели да је задрже и за себе.⁴² Непуних месец дана после доласка у Војловицу затвореници су дознали да ће им се придружити још две значајне личности.⁴³ Ипак, први је доведен, 15. марта 1943. године, јеромонах браничевског манастира Витовница Тадеј Штрбуловић.⁴⁴ Након

³⁷ Протић, *Николај. Био-библиографија 1880–1941 (Николај Велимировић, Сабрана дела књ. 1)*, 669.

³⁸ О труду братства да се, и поред тешких материјалних услова, затвореницима побољша исхрана сведочи записник од 26. фебруара 1944. године: БЦОП, „Записник манастира Војловице (1933–1948)“, 233–234.

³⁹ Сава Вуковић, Стеван Бугарски, *Монаштво Карловачке митрополије* (Гретег: Манастир Гретег, 2018), 200. Патријарх Гаврило, пошто је 1947. године постао администратор Епархије банатске, дотадашњег вршиоца дужности настојатеља манастира Војловица поставио је за настојатеља: БЦОП, „Записник манастира Војловице (1933–1948)“, 269.

⁴⁰ Протић, *Николај. Био-библиографија 1880–1941 (Николај Велимировић, Сабрана дела књ. 1)*, 669.

⁴¹ *Војловички записи*, 155.

⁴² Јанковић, *Епископ Николај књ. 1*, 654; *Војловички записи*, 141.

⁴³ *Војловички записи*, 102.

⁴⁴ *Војловички записи*, 120. Јеромонах Тадеј (1914–2003) је доведен 15. марта 1943. године, а ослобођен је 20. маја исте године. Служио је у Пећкој Патријаршији, Горњаку, Туману, Решковици и Витовници. Чувен је као духовник. Објављено је више књига његових поука.

тога уследиле су припреме за пријем новог затвореника и 20. маја је интерниран Патријарх српски Гаврило Дожић.⁴⁵ По одавештењу које је добио Митрополит Јосиф, Патријарх је био пребачен у Војловицу јер су четници припремали напад на Раковицу са циљем да ослободе Патријарха.⁴⁶ Заједно са Патријархом дошао је и његов послужитељ Душан Влатковић.⁴⁷ Нешто касније доведен је и Епископ мукачевско-прјашевски Владимир Рајић.⁴⁸

Живот у војловичком затвореништву био је једноличан. Свакодневни ритам подразумевао је заједничко савршавање јутарњих и вечерњих богослужења, међусобне разговоре и сат времена шетње у кругу манастира, под пратњом. Убрзо по довођењу у Војловицу, Алекса Трајковић и Свети Архијерејски Синод затвореницима су послали пакет са

⁴⁵ Патријарх Гаврило је ухапшен у манастиру Острог 25. априла 1941. године. Потом је преко Сарајева доспео у Београд, па у Раковицу, а одатле у Војловицу. Његово здравствено стање у Војловици било је лоше, тако да је био прилично повучен. О њему: Радић, *Живот у временима*, passim.

⁴⁶ Цвијовић, *Мемоари*, 189; Радић, *Живот у временима*, 269.

⁴⁷ Душан Влатковић (1916–1999), Патријархов послужитељ, доведен је у Војловицу са Патријархом 20. маја 1943. године, где је остао до Гавриловог и Николајевог спровођења у Дахау 14. септембра 1944. године. Након повратка у Србију, Патријарх га је 1947. године замонашио, давши му име Десимир, и рукоположио. Године 1948, будући да је био администратор Епархије банатске, Патријарх Гаврило га је придружио братству манастира Војловица: БЦОП, „Записник манастира Војловице (1933–1948)“, 270. Јеромонах Десимир је касније био управник и професор монашке школе у манастиру Преображење и Острогу, као и професор Богословије у Београду и у Призрену. Последњих тридесет година свог живота провео је као духовник Пећке Патријаршије. Више о њему: Јован Радосављевић, „Архимандрит Десимир (Влатковић), духовник манастира Пећке Патријаршије“, *Православље* 33, бр. 786 (15. децембар 1999): 10. Према усменом сведочењу протосинђела Јустина (Мреновића), архимандрит Десимир се упокојио 14. јуна 1999. године.

⁴⁸ *Војловички записи*, 158, 178. Епископ Владимир (1882–1956), протеран из Епархије, вратио се у окупирану Србију. Био је саслушаван од Немаца и оцењен као сумњив. Стога је интерниран у Војловицу, где је боравио од 31. августа 1943. до 31. марта 1944. године, после чега је администрирао једним делом Епархије жичке. Живот је окончао као Епископ рашко-призренски. Више о њему: Вуковић, *Српски јерарси од 9. до 20. века*, 91.

богослужбеним књигама.⁴⁹ Свакодневна богослужења су обављали у келији Владике Николаја, у југозападном крилу манастирске зграде.⁵⁰ У цркви су, увек по одобрењу и под страхом, недељом и празницима служили Литургију. У таквим приликама, војловичким монасима улазак у цркву није био дозвољен увек (ако су присуствовали, били су на дистанци од затвореника).⁵¹ Најчешће је литургисао протосинђел Василије, а на поједине велике празнике и Епископ Николај.⁵² О тим ревносно држаним богослужењима, сведочи и неколико записа које је Јован Велимировић остављао у богослужбеним књигама у цркви.⁵³

Богослужења вршена у Војловици била су испуњена болом. Лишен слободе у тешко за његов народ ратно доба, Владика је једино могао да узноси молитве Богу. Исецао је делове новина са читуљама умрлих и ређао их по столу, називајући те слике својим најмилијим иконостасом, и непрекидно се молио Богу за упокојење душа уснулих.⁵⁴

⁴⁹ Војловички записи, 96.

⁵⁰ Протић, Николај. *Био-дидлографија 1880–1941 (Николај Велимировић, Сабрана дела књ. 1)*, 670.

⁵¹ Протић, Николај. *Био-дидлографија 1880–1941 (Николај Велимировић, Сабрана дела књ. 1)*, 97, 101; Радић, Живој у временима, 270.

⁵² Патријарх Гаврило је служио свега неколико пута. Према Василијевом сведочењу, на празник Светог кнеза Лазара 1943. године служио је први пут после две године. *Војловички записи*, 152.

⁵³ Тако у „Минеју за јануар“ стоји: „Велико повечерје, јутрење и литургију на Богојављење певао као интерниран са Епископом Николајем и др Василијем Костићем — Јован Д. Велимировић, професор“ (л. 111б–112). На другом месту је забележио: „На Св. Саву 14. јануара 1943. год. служио Еп. Николај са оцем др Василијем Костићем. За певницом певао Јован Велимировић, проф“ (л. 242б). Такође, у „Правилима молебним српским светима“ графитом оловком је записано: „Служио Епископ Николај заточен у Војлов. Богу на славу! 1943“ (л. 102). Истим рукописом је исписано: „Појали као заточеници у Војлов. у 1943. протосинђел Василије Костић и Јов. Велимировић“ (л. 148). Жарко Војновић, *Кућа на камену — Војловица и њене књије* (Београд: Народна библиотека Србије, 2015), 241, 270. В. и ауторов коментар на заточење Епископа Николаја и осталих: Војновић, *Кућа на камену*, 200–201.

⁵⁴ Протић, Николај. *Био-дидлографија 1880–1941 (Николај Велимировић, Сабрана дела књ. 1)*, 671.

Вечерње Великог петка 1943. године служено је у Владикиној келији. Тада је на његов писаћи сто, уместо плаштанице, био положен антиминос. О Васкршњој литургији те године Василије је забележио: „Служимо најрадоснију службу, службу Васкрсења, а Владика својим сузама ква-си антиминос на престолу. Цела Епархија и цео српски народ очекује од њега данас духовне хране, а он стешњен и притешњен овде нема с ким ни службу људски да служи. Он и један свештеник, чак и без ђакона! Ово нам је трећи и најгужнији Ускрс под окупацијом. Хоће ли Бог дати да буде и последњи?“⁵⁵ Идуће године Пасха је била још трагичнија. Бомбардовање је почело на Цвети. Војловички монаси су из бојазни спавали напољу. На Васкрс су тепих-бомбе прекриле Београд, а експлозија је одзвањала до Панчева и Војловице.⁵⁶

Ни Патријарху Гаврилу ни Епископу Николају није било право што су у тако тешко време за српски народ били затворени и лишени могућности да обављају своје дужности. Да би смањио Владикину забринутост за његово свештенство, монаштво и верни народ, поручник Мајер је на Преображење 1943. године у Војловицу довео Епископа Викентија Проданова, који је обавестио епархијског Архијереја о стању на Епархији.⁵⁷ Исте године на празник Светих архангела, који је Патријарх обележавао као своју крсну славу, заточеницима је дошао у посету Епископ банатски Дамаскин Грданички и сви су заједно служили литургију.⁵⁸ Чешће су биле посете генерала Милана Недића, „председника Владе“. Он је, заједно са министром Велибором Јонићем, 18. децембра 1943. године, разговарао са Патријархом до касно у ноћ. Контакт са Епископом Николајем том приликом им је био забрањен. Циљ им је био да изнуде Патријархову

⁵⁵ Војловички записи, 137.

⁵⁶ Војловички записи, 179.

⁵⁷ Војловички записи, 157. Владика је затражио посету Епископа Викентија још 23. априла 1943. године. Војловички записи, 136.

⁵⁸ Војловички записи, 165.

сарадњу са Немцима и осуду комунизма. Сутрадан су, поводом славе Епископа Николаја, у Војловицу дошли Димитрије Љотић и Љуба Сарачевић.⁵⁹ У вези са Недићевим захтевом Патријарх ипак није самостално донео одлуку. Шта више, наредних дана, после разговора са Владиком Николајем, овластио је Епископа да у његово име Недићу напише одговор. Ово писмо Патријарх му је упутио 22. децембра 1943. године. У писму се Патријарх, због околности у којима се налазио, с разлогом оградио од могућности да преузме одговорност, па је исказао лично уверење да је Српска Православна Црква усмерена против било какве разорне акције која има за циљ да упропасти српски народ и морално и физички. У складу са својим задатком и достојанством, Црква је спремна да помогне напоре свих родољубивих Срба у циљу заштите и спасавања српског народа, али тек онда када јој се у потпуности омогући канонско деловање, које је онемогућено окупацијом.⁶⁰ Када је министар Велибор Јонић дошао да преузме ово писмо, разговарало се о томе да ће затвореници били ослобођени.⁶¹ Ипак, садржај писма је био такав да је Недић и даље морао да долази и покушава да придобије Патријарха за сарадњу. Тако је, на пример, Недић са Цветаном Ђорђевићем био у Војловици и 31. марта 1944. године. Патријархова непоколебивост још је значила и поштравање услова затворског живота.⁶² Коначно, у мају 1944. године започеле су припреме за Патријархов и Владикин премешај из Војловице. Тражено је лекарско мишљење о томе да ли затвореници могу поднети транспорт у Немачку без озбиљних последица по њихово здравље и добили су нову одећу. Патријарх је вакцинисан против тифуса, док Владика није пристао.⁶³ Крајем августа 1944. године

⁵⁹ Цвијовић, *Мемоари*, 191.

⁶⁰ Јанковић, *Ејиској Николај књ. 1*, 631 = Протић, *Николај. Био-библиографија 1880–1941 (Николај Велимировић, Сабрана дела књ. 1)*, 694.

⁶¹ Војловички записи, 170.

⁶² Радић, *Живои у временима*, 281–282.

⁶³ Радић, *Живои у временима*, 282; Војловички записи, 181.

Недић је последњи пут посетио доследне у својим ставовима војловичке заточенике.⁶⁴ Непосредни повод за њихово одвођење представљала је опасност коју је могло да причини продирање совјетске војске у Банат. Немци су се с правом прибојавали могућег ослобођења Патријарха Гаврила и Епископа Николаја.⁶⁵ Због тога је двојици Архијереја предстојало спровођење у Немачку, у концентрациони логор Дахау, недалеко од Минхена.

14. септембра 1944. године, рано ујутру, Патријарх српски Гаврило и Епископ жички Николај превезени су из Војловице у Панчево фијакером који је био отворен, тако да је било очевидаца њиховог одвођења.⁶⁶ За њихов потоњи долазак у Бечкерек и транспорт возом даље, сазнао је Љуба Поповић, јавни бележник, син Епископа бањалучког Василија Поповића, који је известио Свети Архијерејски Синод.⁶⁷ У Дахау, где ће бити затворени наредних неколико месеци, двојица страдалника стигли су 25. септембра 1944. године.⁶⁸

Професори Василије Костић и Јован Велимировић, као и Душан Влатковић, ослобођени су на заузимање Светог Архијерејског Синода. Прва двојица су дошли у Патријаршију и 3. октобра 1944. о извођењу Патријарха и Владике из манастира Војловица известили Свети Архијерејски Синод.⁶⁹

Књижевно-преводиљачка делатност

Епископ Николај током готово две године војловичког сужањства, у болно ратно доба, притешњен и телом и душом, није писао дела већег обима. Једно од важнијих де-

⁶⁴ Радич, *Живои у временима*, 283.

⁶⁵ Ломпар, „Заточеништво Патријарха Гаврила и Епископа Николаја“, 17.

⁶⁶ Радич, *Живои у временима*, 283.

⁶⁷ Цвијовић, *Мемоари*, 198–199.

⁶⁸ Ломпар, „Заточеништво Патријарха Гаврила и Епископа Николаја“, 18.

⁶⁹ Текст извештаја: Јанковић, *Епископ Николај књ. 1*, 638–639.

ла, насталих тада, јесте „Војловички стослов“. Саставио је и неколико свезака различите садржине, које је посветио „сестринствима појединих манастира или игуманијама, или другим личностима које су му биле миле и драге и којих се са љубављу сећао“.⁷⁰ Ова дела се одликују шареноликошћу књижевне форме, тако да се међу њима могу наћи различите поуке, изреке, песме, хагиографски и химнографски радови. Када је реч о прошлким или изводима из пространих житија светих, Владикино ауторство се прихвата условно. У писцу овог душекорисног штива уочава се лик духовника, пастира, молитвеника и визионара. Поред писања, Владика се, заједно са Василијем Костићем, бавио превођењем.

„Војловички стослов“, представља најобимније Владикино дело из овог периода његове делатности. Састоји се од сто две главе.⁷¹ Нешто раније, током боравка у Љубостињи 1941. и 1942. године, Епископ Николај је написао „Љубостињски стослов“ и „Српски народ као теодул“, а као својеврсни стослов могу се посматрати и охридске „Молитве на језеру“. Нешто касније, у току изгнанства у Америци објавио је „Касијану — стослов о хришћанској љубави“. У форми глава (поглавља) Николај је, попут чувених патристичких писаца, написао своја богословском садржином најбогатија дела. У Војловици се, сада попут старо-

⁷⁰ Јанковић, *Ејиској Николај књ. 1*, 614.

⁷¹ Колико је засад познато, „Војловички стослов“ је први објавио протођакон Љубомир Ранковић, на основу рукописа који се налази у његовом приватном власништву. Велимировић, *Тамнички записи*, 7–108. Наредна издања: Протић, *Николај. Био-библиографија 1880–1941 (Николај Велимировић, Сабрана дела књ. 1)*, 543–566; Николај Велимировић, *Војловички стослов* (Подмаине: Манастир Успења Пресвете Богородице, 2017). У последњем издању, уз стослов је штампана и кратка беседа Владике Николаја под насловом „Помози вам Бог, браћо!“ (44–47), али без уводних података. Она је изговорена у манастиру Вујан на празник Светог Архангела Гаврила 1938. године: „Необјављена беседа Светог Владике Николаја: Браћо, уздајте се у Бога“, *Православље* 41, бр. 1001 (1. децембар 2008): 10–11. Недавно је стослов издао и манастир Војловица: Николај Велимировић, *Војловички стослов* (Панчево: Манастир Војловица, 2023).

заветних пророка, бавио тумачењем хришћанске историје свог народа и актуализовао је њен смисао у савременом добу. Ово дело је пророчки и визионарски програм Српске Цркве и српске државе, односно српског народа у целини, програм заснован на православном предању Цркве и њеном светосавском искуству, а диференциран од духа Запада. Однос Цркве и државе Владика овде види традиционално, у органској симфонији. Иако се еклисиологија јасно препознаје као основна тема овог дела, језик и стил нису академски. Како је примећено, ова особина важи за Владикино стваралаштво уопште: „У његовим делима мало је спекулативног богословља — Велимировић ствара превасходно као служитељ и епископ Цркве и стога су пастирске теме и пастирски мотиви на одређени начин доминантни у његовом стваралаштву“.⁷² Међутим, и ови практични, пастирски увиди, и те како имају своју богословску основу. Принципи постојања и деловања Цркве код Николаја извиру из Јеванђеља. У том смислу, црквени начин постојања, према писцу, искључује било какав вид елитизма, клерикализма, папизма и империјализма. Једновремено, писац заступа својеврсни активизам Цркве, али је њему претпоставио поимање Цркве као заједнице свих верних остварене благодаћу Светога Духа. Следствено томе, црквена, преобразена заједница даје импулс добром поретку државних и друштвених установа.

Према Николајевом сагледавању, Црква се уређује сама по себи, онда када су свештеници и верници испуњени Светим Духом, вером и љубављу. Без тога пак, Црква се уређује огромним људским напором, па ипак ни тада није добро

⁷² Срећко Петровић, „Неки аспекти еклисиологије дијаспоре у мисли Владике Николаја Велимировића: ка црквеном одговору на питања национализма и етнофилетизма“, у: *Месѝо еклисиологије у савременом систематском богословљу*, ур. Златко Матић, Александар Ђаковац, Раде Кисић (Београд: Институт за Систематско богословље Православног богословског факултета Универзитета у Београду, 2021), 167.

уређена.⁷³ Главне дужности Цркве су да: просветљује Христом, утврђује људе у сваком добру, брине о сиротињи и бди над добрим народним обичајама.⁷⁴ Црква је главни животни нерв свих друштвених и државних установа.⁷⁵ Свети Сава је уредио Цркву на начин да се слободно може рећи да је Црква у држави и држава у Цркви.⁷⁶ Историја сведочи да држава не може да замени Цркву, али да Црква државу може, као што је било у доба османског ропства.⁷⁷ Средњовековну српску државу су створили калуђери, а нову сељаци.⁷⁸ Без манастира и монаштва православље би било тело са стакленим ногама.⁷⁹ Осовина манастира је духовност монаха. Тамо где се појача духовни живот, повећава се и братство, а онда се унапређује и привреда дотичног манастира.⁸⁰ Кандидати за епископе треба да се траже у манастирима светогорског и светосавског духа, при чему сваку личну агитацију треба осујетити и казнити, а гордељиве и наметљиве кандидате одбацити.⁸¹ Дужност епископа је да проповеда, благосиља, дели милостињу и спречава неправду.⁸² Свештеник и школски учитељ морају имати исто образовање, васпитање, убеђење и дух.⁸³ Ни свештеник ни Епископ не смеју бити чиновници са рангом, групом, повишицама, унапређењима. Треба да се издржавају од народа.⁸⁴ Потребно је у већој мери укључити жене у службу Цркви, кроз учешће у црквеним саветима и одборима, као и обнављањем службе ђакони-

⁷³ Велимировић, *Војловички сѝослов*, 3 (наводи се број главе).

⁷⁴ Велимировић, *Војловички сѝослов*, 6.

⁷⁵ Велимировић, *Војловички сѝослов*, 7.

⁷⁶ Велимировић, *Војловички сѝослов*, 10.

⁷⁷ Велимировић, *Војловички сѝослов*, 16.

⁷⁸ Велимировић, *Војловички сѝослов*, 17–19.

⁷⁹ Велимировић, *Војловички сѝослов*, 27.

⁸⁰ Велимировић, *Војловички сѝослов*, 40–41.

⁸¹ Велимировић, *Војловички сѝослов*, 42–45.

⁸² Велимировић, *Војловички сѝослов*, 48.

⁸³ Велимировић, *Војловички сѝослов*, 58.

⁸⁴ Велимировић, *Војловички сѝослов*, 60.

са.⁸⁵ „Права побожност је савршена без политике, међутим, клерикализам је један политички систем заснован на погрешној вери и погрешној побожности“.⁸⁶ „Пут православља је најтежи, али и најславнији. Ко мисли о слави, презире тешкоће. Ко пак мисли о тешкоћама, презире славу“.⁸⁷ Српска Црква треба да има сестринске односе са осталим Православним Црквама⁸⁸ и да покрене спољну мисију (на пример у Индији), јер народ који нема никаквих империјалистичких циљева може проповедати Јеванђеље Христово са више успеха.⁸⁹ Осим различитих савета, Николај је записао и пророштво о процвату побожности и црквености у српском народу:⁹⁰ „Иду дани када ће се испунити храмови на српској земљи. Кад ће певати славу Божју хорови народне војске и народне омладине... И сав ће народ познавати добро своју веру. И сви ће Срби знати да читају црквене књиге и да певају црквене песме...“⁹¹ „Војловички стослов“ Епископ Николај је завршио речима: „Нека Господ Бог благослови мученички народ српски по молитви Светог Саве и све Небеске Србије и нека га закриле својим крилима архангели Михаил и Гаврил, који се славе у манастиру Војловици, задужбини Светог деспота Стевана Високог. Амин“.⁹²

Следећа Владикина дела представљају читаве свеске. Посвету прве Владикине свеске открива акростих текста под називом „Мудра игуманија“. Чита се: „Мојој духовној кћери игуманији Јелени и сестрама — благослов од Деде сужња“. Био је то Владикин дар игуманији манастира Враћевшница,⁹³ послат из Војловице крајем 1943. године. На

⁸⁵ Велимировић, *Војловички сѣослов*, 63–64.

⁸⁶ Велимировић, *Војловички сѣослов*, 76.

⁸⁷ Велимировић, *Војловички сѣослов*, 82.

⁸⁸ Велимировић, *Војловички сѣослов*, 98.

⁸⁹ Велимировић, *Војловички сѣослов*, 100.

⁹⁰ Велимировић, *Војловички сѣослов*, 95–97.

⁹¹ Велимировић, *Војловички сѣослов*, 96.

⁹² Велимировић, *Војловички сѣослов*, 102.

⁹³ Николај Велимировић, *Писма из сужањсѣва својим духовним кћерима игуманијама: Варвари, Јелени и Сари*, прир. Јован Радосављевић

почетку свеске исписано је: „Свети Алимпије Столпник 1943. године“.⁹⁴ Збирка се састоји од текстова разних жанрова: химнографије, лирских и епских песмама, поучних текстова, есеја, поменика, житија, народне умотворине и пословица, докумената, као и других књижевних облика којима тек треба дати жанровско одређење. Основна намера писца била је да адресатима пренесе поуку. Цела свеска, илустрована минијатурама, представља топло обраћање оца својој духовној кћери.⁹⁵ Досад је објављена више пута,⁹⁶ а нарочито њен први део — Канон, који је Зоран Ранковић превео на савремени српски језик.⁹⁷

„Канон Пресветој Богородици Словесници“, односно оној која је је родила Бога Слово, Христа Словеснога, посвећен је чудотворној икони Богородице Војловичке,⁹⁸ која се

(Краљево: Манастир Жича, 2009), 262 (поговор Епископа Атанасија Јевтића). У овом издању објављене су три Владикине свеске. Прва, посвећена монахињи Варвари, написана је у Љубостињи 1942. године. Друга и трећа су настале убрзо потом, у Војловици, с тим што је трећа започета у Љубостињи. *Исйо*.

⁹⁴ Копија овог листа, заглавља Канона Пресветој Богородици Словесници, чува се у манастиру Војловица. Свети Али(м)пије се прославља 26. новембра / 9. децембра.

⁹⁵ Ружица Левушкина, „Правци (тео)лингвистичких истраживања на материјалу *Словесника* светитеља Николаја Велимировића“, *Nicholai Studies* 2, бр. 4 (2021): 355.

⁹⁶ Ову свеску је у библиотеци манастира Драча пронашао Велибор Џомић и предао Епископу Артемију Радосављевићу, који је био покровитељ њеног објављивања: Николај Велимировић, *Словесник (фотоштитско издање)* (Приштина — Трстеник: Народна и универзитетска библиотека — ГИК „Љубостиња“, 1997). Објављена потом: Велимировић, *Писма из сужањства*, 87–167. Данас се рукописи прве и друге војловичке свеске чувају у недавно основаном Архиву Епархије жичке, који се у овом тренутку сређује.

⁹⁷ Николај Велимировић, *Молебни канон Пресветој Богородици Словесници*, прев. Зоран Ранковић (Панчево: Passage Group, 2012); Николај Велимировић, *Молебни канон Пресветој Богородици Словесници*, прев. Зоран Ранковић (Панчево: Манастир Војловица, 2020).

⁹⁸ Икона је насликана 1798. године уместо једне старије, оштећене у пожару. Више о икони: Лазар Љубић, „Чудотворне иконе Пресвете Богородице у манастиру Војловици“, *Теолошки йоїледи* 53, св. 2 (2020): 497–512.

чува у манастирској цркви, у трону уз северну страну иконостаса.⁹⁹ На то упућује други тропар осме песме канона:

„Творац те прослави, у векове сву и свуда
и у нараштајима старих и у нове векове,
и риза и појас твој чудотворе;
и ова икона красна, о Ти Словеснице,
као жива дејствује, живу Те јавља
и знацима јасним Тебе прославља“.

Дело је написано на црквенословенском језику, при чему су уочљиве одређене особине како руско- и српско- црквенословенског, тако и савременог српског језика. Стих је у дванаестерцу и римује се.¹⁰⁰ Дјева Марија се на појединим местима призива као Мара (четврти тропар прве песме) и Нана (четврти тропар четврте песме), што је необично за химнографско предање, али се чини својственим ширини Владикиног песничког израза. Предвиђено је да се канон пева у 8. гласу, на шта упућују инципити ирмоса: „Прешавши воду као копно...“ Садржај тропара се не ослања на мотиве библијских песама, већ се ниже исповедање немоћи, болести и греховности те мољење за помоћ, издављење и спасење, заједно са величањем Богомајке. Мотиви су својствени Молабним канонима или параклисима, иако у наслову изостаје прецизнија одредница, као уосталом и други препознатљиви елементи у самом последовању: тропар на Бог Господ, „катавасија“ после 3. и 6. песме, седалан, кондак и тропари на крају. На послетку су придодате молитве над болесником пред иконом Пресвете Богородице Словеснице, с обзиром на то да је Војловичка чудотворица поштована као исцелитељка. О угледу који је

⁹⁹ Инспирацију за састављање канона Владика је можда добио током стајања у северној конхи, непосредно испред иконе, на литургијама служеним у манастирској цркви: *Војловички записи*, 149, 150, 158; Протић, *Николај. Библиографија 1880–1941 (Николај Велимировић, Сабрана дела књ. 1)*, 675.

¹⁰⁰ Левушкина, „Правци (тео)лингвистичких истраживања“, 356.

икона у то време уживала Јован Велимировић је забележио: „Црква... је имала чудотворну икону Мајке Божје, коју је народ веома поштовао и велике прилоге давао, обично у злату израђени они делови човечјег тела које је Мајка Божја чудом излечила“.¹⁰¹ Поштовање и чудотворење иконе Пречисте Богородице надахнуло је опробаног песника и химнографа да у њену част напише канон, међу првима такве врсте код нас.

Даље, ова свеска од поезије садржи следећа дела: „Молитве монахиње“ (у десетерцу), „Монашке бројанице“, „Зидање Враћевшнице“ (епска песма у десетерцу), „Ој Србијо“, „Божјиће песме“, „Суботну песму“, „Недељне песме“, „Молитву из Октоиха“ и „Богородици“. Исписани су и поменици за Владикино уснуло монаштво, затим монахиње манастира Јазак из XVIII века, мисионаре и богомољце, заједно са изводом „Шта кажу Свети оци о усопшим“ и упутством „Испуни благу вољу самртника“. Од поучних текстова налази се „Поклоњење Христу по вазнесенију“, „Шта сам научила од Господа мога“, затим „Србске монахиње“ (историјско-житијни текст), „Колико помаже молитва“, „Повест о три брата“, „Светитељски примери и речи“ (изводи из житија), „Србска народна мудрост“ (народне изреке), „Мудра игуманија“ (са акростихом) и „Седмоднев“ (поуке и молитве за седмичне дане, са напред поменутих песама за суботу и недељу). Све осим канона је написано на српском.¹⁰²

У рукопису друге свеске која је настала у Војловици, непозната рука је оставила запис да је свеску исписао Епископ Николај 1943. године у Војловици и подарио монахињи Сари из Љубостиње, која се у то време са својом послушницом Миланком (будућом монахињом Ирином) налазила у Београду.¹⁰³ И ова збирка је објављена више пу-

¹⁰¹ Јанковић, *Епископ Николай књ. 1*, 612.

¹⁰² Са аспекта лингвистике укратко: Левушкина, „Правци (тео)лингвистичких истраживања“, 356–361.

¹⁰³ Велимировић, *Писма из сужањсѣва*, 262.

та.¹⁰⁴ Њен садржај у основи чине песме, размишљања и поуке за сваки дан у седмици, које се заснивају на седмичним споменима светих. Додати су и разни поучни текстови, као што су: „Разни манастири — разни типичи“, „Девство и целомудрије“, „Колика је моћ девичанства“ (из житија Свете Ефросиније), „Права игуманија“, „Питалице за новоначалне“, „Необични бројеви“, „Број Исусов“ и „Сунчаник — савети монахињи“. Исписани су и химнографски текстови и молитве: молитва Свете Марине, тропар Светом Стефану Високом, „Монашке бројанице“ (Исусе мој, све добро моје), „Свакодневно исповедање грехова“, васкрсни тропари и богородични, последовање на исходу душе од тела и последовање за усопшу сестру, као и поменик сестринства манастира Љубостиње из 1942. године.¹⁰⁵ Поменути последовања Владика је посветио сестрама манастира Љубостиња Антонини, Радојки (замонашеној као Евгенија) и Милки, које су убијене пред манастиром у јануару 1943. године.¹⁰⁶ Тропар Светом Стефану Високом на црквенословенском језику (глас 5)¹⁰⁷ упућује на актуелност предања, истина непотврђеног, да је деспот Стефан почетком XV столећа основао манастир Војловица.¹⁰⁸ Његово штовање је озваничено тек 1927. године, када му је Патријарх српски Димитрије Павловић (1920–1930) написао Службу.

Трећа свеска, невеликог обима, пронађена је у заоставштини Епископа жичког Василија Костића, који је био уз Владика све време заточеништва у Љубостињи и Војловици. За разлику од оних посвећених монахињама, ова је била писана за монаха. С разлогом је претпостављено да је

¹⁰⁴ Артемије Радосављевић, „Из до сада непознате ризнице Светог Владике Николаја“, *Свети кнез Лазар* 2, бр. 1 (1994): 5–10; бр. 2: 5–10; бр. 3: 5–12; бр. 4: 11–16; 3, бр. 1 (1995): 5–24; Велимировић, *Писма из сужањства*, 169–259.

¹⁰⁵ Велимировић, *Писма из сужањства*, 197–198.

¹⁰⁶ Велимировић, *Писма из сужањства*, 262–263. Више о томе: Радосављевић, *Животи и страдање Жиче*, 180–182.

¹⁰⁷ Велимировић, *Писма из сужањства*, 191.

¹⁰⁸ Војислав Матић, „Манастир Војловица“, *Зборник за ликовне уметности Машице српске* 9 (1973): 153–154.

била дар Василију Костићу, док се одсуство корица и по-свете објашњава предострожношћу Костића, који се бојао да би је комунисти могли конфисковати. Њено објављивање је у припреми. Насловљена је као четврта свеска Владике Николаја из сужањства, односно трећа која се везује за Војловицу. Предговор са кратким описом садржаја потписао је архимандрит Јован Радосављевић. Прву целину чине три песме: прву сужањ упућује Пресветој Богородици, друга је посвећена приложницима цркава (писана је пре рата), а последња је „Обнављање манастира Јовања“. У наставку је исписано „Житије малог детета, Светог мученика Варула“, потом „Поменик“, затим поука „Монах јавни и монах потајни“ и још две песме („О Рајку богомољцу“ и „Љубав“) те текстови „Ђаконисе“ и „Сунчаник“.¹⁰⁹

Четврту свеску Николај Жички је 1943. године посветио старчевачкој цркви. Она садржи „Житије Светог великомученика и исцелитеља Пантелејмона“, две беседе родитељима, две беседе омладини, затим две песме — „Ој, Србијо“ и богомољачку химну „Помози нам, вишњи Боже“.¹¹⁰ Текст је илустрован представом Светог Пантелејмона и другим минијатурама. Овај рукопис је био заборављен у корицама Матичне књиге Српске Православне Цркве у Старчеву све до 1996. године, када је случајно откривен приликом микрофилмовања поменуте књиге. Објављен је у издању манастира Војловица 2006. године.¹¹¹

Исте године Епископ Николај је у посебној свесци написао „Житије Светог, славног и великог апостола Христовог Вартоломеја“ са дванаест напомена и украсио илустрацијом „Христове Србије“. Рукопис је дуго година чувала једна пан-

¹⁰⁹ Николај Велимировић, *Писма из сужањства — четврта свеска*, у припреми. Захваљујем уреднику издања, протојереју Радошу Младеновићу, што ми је уступио радну верзију књиге на увид. Аутограф на основу кога се приређује издање чува се у манастиру Жича.

¹¹⁰ *Војловички записи*, 5–20.

¹¹¹ *Војловички записи*, 3–4. Прештампан у: Протић, Николај. *Био-библиографија 1880–1941 (Николај Велимировић, Сабрана дела књ. 1)*, 529–539.

чевачка породица,¹¹² вероватно породица Милорадовић, чија је крсна слава био спомен Светих апостола Вартоломеја и Варнаве. Нада Ока, рођена Милорадовић, обилазила је војловичке затворенике и често им доносила храну.¹¹³ Рукопис је предат тадашњем Епископу банатском Амфилохију и није познато где се данас налази. Није објављен, изузев напомена уз текст, као и наведене илустрације.¹¹⁴

Љубостињским сестрама Владика Николај је писао и писма. Једно, послато новембра 1943. године, представља топло обраћање благодарног и забринутог Архипастира и духовног оца његовим монахињама.

„Монахињи мати Варвари, Марини, Јулијани и свим старијим и млађим сестрама и сестрицама; мир Божји и благослов. Све послате ствари до сада примили смо преко Немца, исправно и у реду. Много благодаримо; само се бојимо да ви не гладујете. Молимо вас и преклињемо да живите у највећој слози и љубави, да се узајамно волите и по уставу трудите и молитве вршите. У томе је за вас спасење. Ми смо сви здрави, хвала Богу, са јаком вером и великом надом. Сваки дан се за вас Богу молимо, за живе и упокојене. Код Бога нема мртвих. Пазите и држите гробље у реду. Јер је то велика светиња. Нарочито у овом времену. А моје место нека се чува за мене“.

Ваш духовни отац — деда Владика
Отац Василије — Јован¹¹⁵

¹¹² Владислав Вуловић, „Поводом повратка у Србију и међу Србе Св. Николаја Жичког. Централно Сунце, Путовођа и Путоказ“, *Банатски вестник* 51, бр. 3–4 (1991): 3.

¹¹³ Бикар, „Патријарх Гаврило и Епископ Николај“, 272. Василије Костић помиње и Радомира Милорадовића са рођакама из Панчева, који је дошао у Војловицу на литургију за празник Светог Николе 1943. године. *Војловички записи*, 169. Иначе, ово је био изузетак, јер верници нису смели на долазе на богослужења.

¹¹⁴ Вуловић, „Поводом повратка у Србију и међу Србе Св. Николаја Жичког“, 3–6.

¹¹⁵ Јанковић, *Ејиској Николај књ.* 3, 220–221.

Иако је био лишен слободе, Владика није у потпуности прекинуо контакте са политичким и војним чиниоцима у Југославији. На Богојављење 1944. године Патријарх Гаврило и Епископ Николај четницима су упутили заједничку посланицу, коју је објавио Велибор Џомић.¹¹⁶ У јулу исте године у четничком листу *Млада Шумадија*, у уводном делу, објављен је Владикин текст „О јунаштву“, у ком се објашњава Његошева изрека: „Јунаштво је цар зла свакојега“.¹¹⁷ Најзначајније пак било је писмо са дипломатским садржајем упућено Милану Недићу, које је Владика саставио у Патријархово име.¹¹⁸

Епископ Николај је саставио и белешке о историји манастира Војловица. Рукопис је приватна својина протођакона Љубомира Ранковића и није објављен.¹¹⁹

У Војловици је Епископ Николај Велимировић радио на српском преводу Новог Завета. Јован Велимировић је о томе написао:

„Владика Николај се латио једнога великога и пипавога посла на који се годинама накањивао, да исправи превод Новог Завета Вука Стефановића Караџића. Успео је да добави све главне преводе на страним језицима и са

¹¹⁶ Џомић, „Прилози на биографију Св. Владике Николаја“, 433.

¹¹⁷ Џомић, „Прилози на биографију Св. Владике Николаја“, 433–434. Аутор је објавио и исечак чланка: Николај Велимировић, „О јунаштву“, *Млада Шумадија* 1, бр. 7 (1944): 1. Када је реч о Владикиној вези са четницима, није без значаја податак да су у јануару 1944. године вођени преговори између београдских равногораца и двојице Архијереја о њиховом ослобађању из Војловице, на шта су они пристали, али није познато зашто овај подухват није остварен. Раде Ристановић, *Београдски равнојорци. Јујословенска војска у отаџбини и Равнојорски јокреј у окупираном Београду 1941–1944.* (Београд: Институт за савремену историју, Catena mundi, 2021), 306. Такође, једном приликом Владика је Војловици посетио капетан Јаков Јововић са двојцом поручника из Црне Горе. *Војловички записи*, 173.

¹¹⁸ Текст писма: Јанковић, *Ејској Николај књ. 1*, 631 = Протић, *Николај. Био-библиографија 1880–1941 (Николај Велимировић, Садрана дела књ. 1)*, 694.

¹¹⁹ Усмено сведочанство протођакона Љубомира Ранковића, коме захваљујем на уступљеним подацима.

др Василијем, као зналцем грчког језика, почне исправку. За све то време, од скоро две године, он је са Василијем радио на томе. И завршили су исправку целог Новог Завета. Епископ Николај је говорио да он не жели да то буде неки његов оригинални превод, него да у основи остане превод Вука Караџића са његовим исправкама. Владика је замишљао да те његове исправке прегледа једна комисија Светог Архијерејског Синода, па да се штампа као званично издање Светог Писма Новог Завета, јер до данас Српска Црква нема званичнога текста Светога Писма Новог Завета. Уосталом, он је ту своју жељу доставио и писмено из Америке Светом Архијерејском Синоду, а своје исправке текста послао је преко проте Алексе из Минхена¹²⁰.

У свом „Дневнику“ Василије Костић је оставио једно посредно сведочанство о свом раду. Наиме, на лични захтев из Љубостиње му је послат грчки речник и друге књиге, пристигле 13. маја 1943. године.¹²¹ Он је као атински доктор богословља и зналац грчког језика, несумњиво допринео поређењу превода са грчким оригиналом. Коначно, о новом преводу оставио је сведочанство и сам Николај у писму проти Алекси Тодоровићу, који је Епископу у Америци помагао у издавању његових дела. Око 1951. године писао му је:

„У Војловици сам са о. Василијем и мојим Јовом превео изнова цео Нови Завет. И то — са још неким рукописима из Дахау — предао сам на чување о. Милану Јовановићу у Ферде. Знај ово и запамти: ако умрем, најжалосније би ми било да овај нови *превод* *целој Новој Завести* пропадне“.¹²²

¹²⁰ Протић, Николај. *Био-библиографија 1880–1941 (Николај Велимировић, Сабрана дела књ. 1)*, 670–671, 685.

¹²¹ *Војловички записи*, 144.

¹²² Николај Велимировић, *Сабрана дела књ. 13 (Химелстир: Епархија западноевропска, 1999)*, 659–660.

Рукопис Владикиног превода данас се чува у Архиву Светог Архијерејског Синода у Београду.¹²³ Коришћен је за приређивање Библије у издању Гласа Цркве. Ту је Свето Писмо Старог Завета дато у преводу Ђуре Даничића, а Новог Завета — у преводу Вука Карацића и Светог Архијерејског Синода и по „исправкама и преводима Светог Николаја“.¹²⁴

У писму редакцији „Православна Русија“ од 5. октобра 1951. године Епископ Николај је поменуо да је током војловичког затвореништва од немачког војника из манастирске библиотеке потражио нешто на читање. Добио је чувено духовно дело на руском језику „Мој живот у Христу“ („Моя жизнь во Христе“), протојереја Јована Кронштатског (1829–1908), који ће касније, једним делом захваљујући утицају Епископа жичког, бити објављен за светог. Николај је ову књигу одмах прочитао и превео. Последњу страницу је завршио на дан интернације из Војловице. Рукопис је оставио „једном монаху“, вероватно Василију Костићу, са препоруком да га преда Патријаршији ради штампања.¹²⁵ Даља судбина овог рукописа није позната.¹²⁶ Ово дело је касније опет преведено и доживело је више издања.

На основу прикупљене грађе наша сазнања о (војловичким) списима Епископа Николаја су богатија до неких будућих, систематских истраживања, која би боље расветлила стваралаштво једног од најплоднијих српских и уопште

¹²³ Сведочење Љубомира Ранковића. Нисам имао прилике да га непосредно прегледам.

¹²⁴ *Библија* (Шабац — Ваљево — Београд: Глас Цркве, 2005).

¹²⁵ Велимировић, *Сабрана дела књ. 13*, 766–767.

¹²⁶ Радован Биговић, „Живот и рад Епископа Николаја“, у: *О Владици Николају (Изабрана дела књ. 25)*, ур. Љубомир Ранковић (Ваљево: Глас Цркве, 2000), 256–257. Како се у каталогу војловичке библиотеке не помиње књига Јована Иљича Сергијева, касније Светог Јована Кронштатског, она је вероватно нестала из манастира Војловица, попут других књига, 1944. године, када је манастирска библиотека премештена у Старчево, или 1965, када је манастир затворен и на проданом земљишту је изграђено постројење Рафинерије нафте Панчево. Каталог војловичке библиотеке: Војновић, *Кућа на камену*, 214–384.

православних писаца, а потом подстакла и критичко објављивање његових дела.¹²⁷

Наслеђе — духовно и материјално

Када је реч о трагу који је Епископ Николај оставио у манастиру Светих архангела, потребно је узети у обзир две чињенице, међусобно комплементарне: Владика је овде живео у својству страдалника, а касније је објављен за светитеља. Наиме, околности његовог боравка у Војловици биле су такве да су допринеле стварању специфичне врсте гледишта на живот Владике. Његово заточеништво, како у Војловици, тако и на другим местима (Љубостиња, Дахау) било је изједначено са мучеништвом. Једна од компоненти памћења његове личности постала је његова титула страдалника. Недуго после његовог упокојења, архимандрит Јустин Поповић о Епископу Николају говорио је као о мученику,¹²⁸ да би потом ово било прихваћено шире. Не само због страдања, а можда и понајмање, Владика охридски и жички и српски Златоуст је постепено доживљаван као нови светитељ Цркве.¹²⁹ Тако је и манастир у Банату, некадашњи Владикин притвор, постао место сећања на страдалнички живот Светог Николаја. Да је Војловица заиста постала једно од места сећања на светитеља, показује чињеница да се спомен Светог Николаја Жичког (20. април/3. мај) прославља као једна

¹²⁷ Засад постоји сумарна библиографија Епископа Николаја до 1941. године коју је уз извесне пропусе сачинио Протић, *Николај. Био-библиографија*, 75–525. О овоме: Срећко Петровић, „Пар узредних напомена о проучавању наслеђа Владике Николаја Велимировића: неки истраживачки проблеми“, *Геолошки вјештачи* 53, бр. 3 (2020): 827–832.

¹²⁸ Јустин Поповић, *Беседе на њарасѣосу Владици Николају Лелићком* (Ваљево: Манастир Белије, 1998), 11–12.

¹²⁹ То је резултирало његовим повратком у Србију, односно преношењем његових моштију из Либертвила у Лелић 1991. године, и његовим свечаним објављивањем за светитеља 2003. године.

од слава (панигира) овог светог места. Поред тога, Владика је захваљујући свом, пре свега химнографском стваралаштву, уткан у историју и богослужбену праксу ове светиње. Икона Пресвете Богородице Војловичке (сл. 1) коју је он назвао „Словесница“,¹³⁰ до данас се назива тим именом, а канон који јој је саставио чита се или пева у оквиру свакодневних манастирских богослужења.¹³¹

Поред духовног, Војловица чува и Николајево материјално наслеђе, које чине два рукописа, као и неколико личних предмета. Они се чувају заједно у једној прикладној кутији. Што се рукописа тиче, они су настали у деценијама пре Владикиног довођења у Војловицу. Рукописну грађу чини дванаест дволисница на којима су исписана поглавља „Речи о Свечовеку“, једног од Николајевих раних дела, као и лист са текстом „Узроци“. Прво дело Епископ охридски на српском је објавио 1920. године.¹³² То издање се састоји од шездесет једног поглавља.¹³³ У Војловици су у рукопису сачувана следећа поглавља (дата по редоследу у рукопису, с обзиром да су дволиснице нумерисане; међутим редослед у издању није исти): „Где су очи и језик једно исто“, „Зашто ово? Зашто оно?“, „Храна трагедије“, „Песак у мору“, „Исповест црвене горе“, „О размаженим домаћим псима“, „Једна брза епизода“, „Под космичким ореолом“,

¹³⁰ Љубић, „Чудотворне иконе Пресвете Богородице у манастиру Војловици“, 507. „Војловичка Милосрдница“ се помиње и у Служби Светом Николају: *Службе Св. Николаја Нової Жичкої и Прей. Јустина Нової Телијскої* (Ваљево: Епархија ваљевска, 2011), 37.

¹³¹ Недавно је објављен нотни запис овог дела са ЦД-ом: *Молебни канон Пресвјој Богородици Словесници (музикалија)*, прир. Миленко Мачак (Београд — Панчево: Чуvari — Манастир Војловица, 2021).

¹³² Дело је настало у Лондону 1918. године и поједини одломци су први пут објављени у часопису *New Age*. Николај Велимировић, *Речи о свечовеку* (Призрен: Епархија рашко-призренска, 1994), у Предговору — „Метафизика панхуманизма Владике Николаја“, који је написао Радован Биговић, страна X.

¹³³ Николај Велимировић, *Речи о свечовеку* (Београд: Издање С. Б. Цвијановића, 1920).

„Протест Адамеве“, „О наркози истине“,¹³⁴ „Међу зидовима мржње“ и „О доласку Свечовека“. Пет поглавља¹³⁵ нису ушла у прво издање овог дела, али су несумњиво део те целине јер се у сваком поглављу појављује карактеристичан лик, Ананда Вран Гавран. Ових пет поглавља и још једно, под називом „Молитва при првоме зраку“, објављени су тек 1994. године. Ово издање је сачињено на основу рукописа пронађеног у заоставштини београдског проте Косте Луковића. До издавача је доспело захваљујући његовој кћерци Слободанки Кузмановић.¹³⁶ Да ли је можда војловички рукопис послужио као предложак издања из 1994. године? У рукопису су присутне бројне ауторове интервенције у тексту, које су само делимично посведочене у издању из 1994. године. Непознаницу у погледу рукописног предања мистичних Николајевих „Речи о свечовеку“ ни мало не олакшава околност да о историји војловичког рукописа изостају сазнања. Тај рукопис је са осталим предметима могао бити чуван у манастиру као Николајева заоставштина, а могао је да доспе у манастир и касније, као поклон.¹³⁷ Друго дело, „Узроци“, исписано је на посебном листу обострано. Папир је оштећен у горњем десном углу тако да постоје омање празнине у тексту. Садржајем, ова кратка поема подсећа на „Молитве на језеру“, написане током Владикиног живота у Охриду. Није познато када је текст настао и да ли је икад објављен.¹³⁸

Са овим рукописима се чува и писмо (сл. 2 и 3) које је драгом Владики 4. фебруара 1926. године на енглеском је-

¹³⁴ Овде стоји: „нештампано“.

¹³⁵ Храна трагедије, Протест Адамеве, О наркози истине, Међу зидовима мржње и О доласку Свечовека.

¹³⁶ Види Поговор Епископа Артемија: Велимировић, *Речи о свечовеку*.

¹³⁷ Притом треба узети у обзир специфичне околности у којима се манастир нашао током друге половине прошлог века. Од 1965. манастирски живот је, продајом земљишта и изградњом Рафинерије нафте, замро, а обновљен је 1991. године.

¹³⁸ У библиографији и сабраним делима овај наслов се не помиње. У току је припрема за објављивање рукописа поеме „Узроци“.

зику упутио Перси Хенри Ситерс (Persy Henry Sitters), секретар „Хришћанске заједнице младих људи“ у Југославији.¹³⁹ У додатку текста се писмо преноси у целости. Такође, ову колекцију чини и један број Николајевих штампаних архипастирских посланица, упућиваних његовој пастви поводом Божића и Васкрса.¹⁴⁰

Од личних употребних предмета, у манастиру се чува Владикин напрсни крст (сл. 4), три муштикле и фрула. Сребрни крст, са краковима који се шире ка споља, догато је украшен лепим преплетима и вегетабилним мотивима у филиграну. У његовом средишту је постављен већи фешетиран округли камен који личи на топаз, на доњем краку су два мања, овална, а на осталим по један, као и на алки, кроз коју је провучен ланац. Постојао је и извесни грб Епископа Николаја, који је већ октобра 1944. године, заједно са манастирском библиотеком и ратним албумом, био однет у просторије Општине Старчево, због чега је управа манастира 29. јануара 1945. године захтевала да се он врати у Војловицу.¹⁴¹ Могуће је да је овде реч заправо о ордену којим је, како се наводи, 1936. године Хитлер одликовао Епископа Николаја за заслугу за уређење немачког војног гробља у Битољу.¹⁴² Њега је протосинђел Василије Костић „злу не требало“ увек носио са собом и са Владиком, у нади да ће му помоћи приликом немачких саслушања и ислеђивања.¹⁴³ У сваком случају, није познато где се овај предмет данас налази.

¹³⁹ О организацији и посебно Ситерсу: Радмила Радић, *Мисија британске Хришћанске заједнице младих људи у Краљевини Југославији* (Београд: Институт за новију историју Србије, 2019), 69–101.

¹⁴⁰ Божић 1925, Божић 1928, Божић 1933, Васкрс 1939. и Божићна посланица српском православном свештенству и народу у Америци.

¹⁴¹ БЦОП, „Записник манастира Војловице (1933–1948)“, 235, 240–241; Бикар, „Патријарх Гаврило и Епископ Николај“, 271, нап. 14.

¹⁴² С разлогом је претпостављено да поменуто одликовање представља орден немачког Црвеног крста. Петровић, „Неки аспекти еклисиологије дијаспоре у мисли Владике Николаја Велимировића“, 180–181.

¹⁴³ Костић, „Владика Николај под окупацијом“, 183–184.

На крају сажетог прегледа материјалне заоставштине Епископа Николаја у Војловици спонтано се јавља мисао о потреби својеврсне музеализације описаних артефаката. Похрањивање и излагање ових предмета свакако је најприкладније на месту њиховог историјског контекста, у манастиру Војловица (било у будућој манастирској ризници или пак у Николајевој соби, односно замишљеној спомен соби или параклису, која се налази на спрату манастирског конака, у његовом југоисточном делу). На тај начин Војловица би постала *par excellence* место сећања на Светог Владику Николаја — поред литургијског и видљиво историјско место. Међутим, реализација овог пројекта у тренутним условима практично није изводљива. Препрека се огледа у томе што манастир данас располаже изузетно малим простором. Тачније, конак манастира Војловице, који је у власништву државе, користи НИС-ова Рафинерија нафте Панчево и само један део приземних просторија овог здања уступљен је манастиру на коришћење. Стога само преостаје нада да ће се у по природи неспојивом суживоту фабрике и манастира изнаћи исправно решење, које ће уважити смисао и значај средњовековног манастира Војловице — дома Светих архангела, Пресвете Словеснице, Григорија Исихасте и Николаја Велимировића, новог исповедника.

* * *

Резиме

Заточеништво Епископа жичког Николаја у манастиру Војловица, које је трајало од 16. децембра 1942. до 14. септембра 1944. године, омеђено заточеништвом у Љубостињи и у немачком логору Дахауу, представља важну етапу за познавање лика и дела једног од најистакнутијих срп-

Figure 1. Icon of the Most Holy Theotokos Slovesnica (source: Vojlovica Monastery, <https://manastirvojlovica.rs/>) | Сл. 1. Пресвета Богородица Словесница (извор: Манастир Војловица, <https://manastirvojlovica.rs/>)

ских архијереја прошлог века. Интернирањем у Војловицу, спречен је његов пастирски рад и друштвени утицај према коме је Немачка исказивала бојазан. У исти мах Епископ Николај је био изложен притисцима да сарађује са окупаторима, што је одлучно одбијао. Владикина књижевна делатност није престајала ни у војловичком сужањству. Од важнијих дела истиче се „Војловички слов“⁴. Поред тога, написао је и неколико свезака поучних текстова различитих жанрова, које је посветио: враћевшничкој игуманији Јелени (садржи Канон Пресветој Богородици Словесници), љубостињској монахињи Сари, протосинђелу Василију Костићу, затим вернима у Старчеву, као и породици Милорадовић из Панчева. Постоји и неколико краћих текстова, писаних засебно. Четницима је посветио текст „О јунаштву“, а поводом Богојављења 1944. године, заједно са Патријархом, упутио им је и посланицу. Оставио је и белешке о историји манастира Војловица. Владикино твореније представља и Патријархово писмо Милану Недићу од 22. децембра 1943. године. Преглед његових дела, насталих у овом периоду, употпуњује његову библиографију и верно осветљава његов лик писца, у коме се препознаје духовник, пастир, молитвеник и визионар. Николај се овде бавио и превођењем. Исход тог рада био је нови превод целог Светог Писма Новог Завета, а такође и превод књиге „Мој живот у Христу“. Владикина заоставштина у Војловици броји неколико личних предмета, као што су крст, фрула и три луле, затим нешто рукописне грађе (дванаест поглавља „Речи о свечовеку“ и текст „Узроци“) и једно писмо које му је упутио Перси Хенри Ситерс — све из периода пре Војловице. На крају његово наслеђе има и духовну димензију. Свети Владика Николај је заувек остао војловички страдалник и подвижник.

* * *

Додатак | Appendix

Писмо Персија Хенрија Ситерса Епископу охридском
Николају од 4. фебруара 1926. године које се чува
у манастиру Војловица:

Београд,
Belgrade February 4, 1926

My dear Bishop,

It was very kind of you to write me such a charming letter about the little book I sent you. I am sorry that I made a mistake in sending you Paprini's book and then gave you the trouble of sending it to Lukovitch.

I am very grateful for your letter about the Y. M. C. A. which I hope to use in connection with our scheme for reorganization. Since Stoyanovitch joined the staff things have certainly progressed. He is a man who understands what the Y. M. C. A.¹⁴⁴ is aiming at and feels, in his own heart, that it has a great part to play in the future of his country. He is full of determination and works very hard, and every day I thank you for sending him to us. You can understand how encouraged I am to have such a colleague. At the same time if we are to win the confidence of the public we must have behind us men who, like yourself, are known to them. I know that as long as you live so far from Belgrade you cannot play as active a part in the work of the Y. M. C. A. as you could if you were residing in Belgrade,

¹⁴⁴ Young Men's Christian Association.

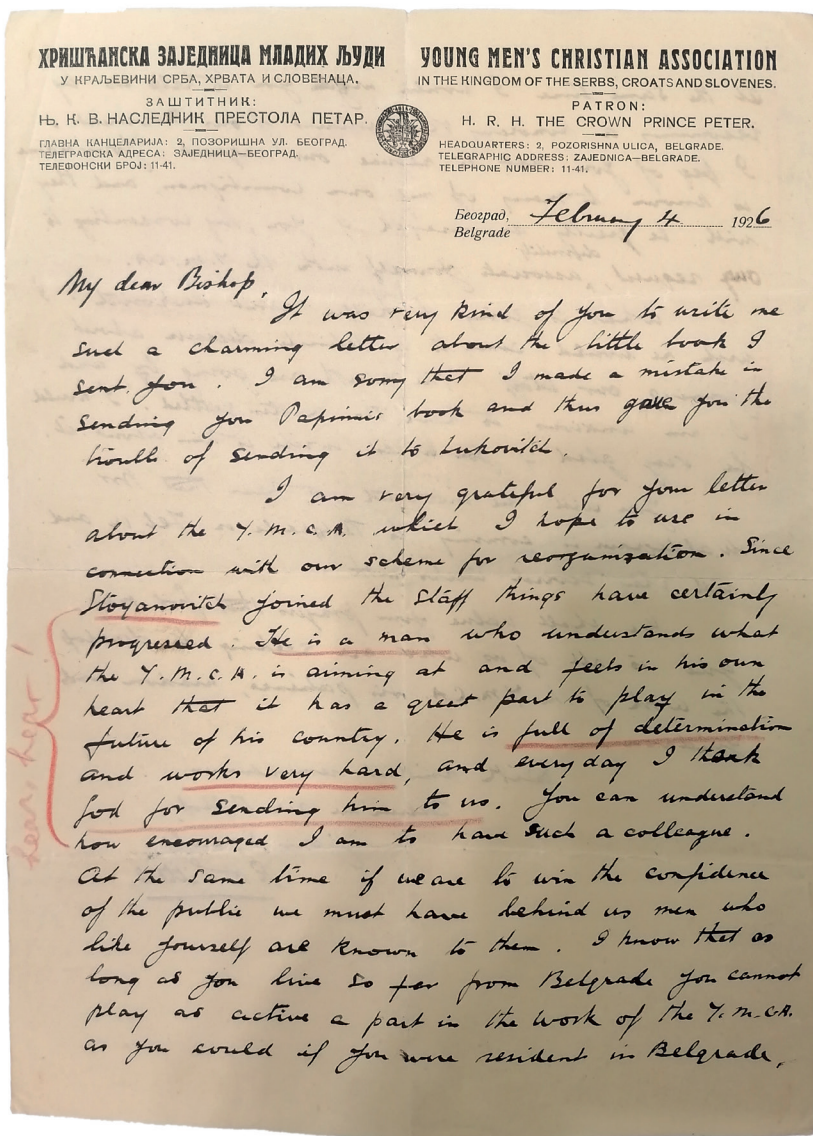

Figure 2. Letter from Henry Sifers to Bishop Nicholai dated February 4, 1926 (photo: L. Ljubić) | Сл. 2. Писмо Х. Ситерса Еп. Николају од 4. фебруара 1926. г.

at the same time I would ask you to help us by becoming a honorary vice president of our movement. I beg of you not to refuse our request. Your name is known by many of my own countrymen, and they will be greatly encouraged if you, by consenting to our request, definitely associate yourself with the Y. M. C. A.

What is going to happen about Lukovitch? I wish you would come to a definite decision about joining our staff. The months are going by and I am anxious to have the matter settled. I would be very glad if you would write to him about it.

You will be interested to hear that Mr. Walderman? is coming to Belgrade on Feb 14 and will stay several weeks with us.

We shall value your prayers that God may give to all of us who are seeking to develop the work of the Y. M. C. A. His patience, wisdom and guidance.

With kindest remembrance
Believe(?) me dear Bishop,
Yours sincerely
P. H. Sitters

* * *

Kath.: He say Henry Sitters
to write
Do not let us on Henry
His capacity
 At the same time I would ~~wish~~ you to help us by becoming a honorary Vice president of our Movement. I beg of you not to refuse our request. Your name is known to many of my own countrymen, and they will be greatly encouraged if you, by consenting to ~~our~~ ^{definitely} request, associate yourself with the Y.M.C.A.

What is going to happen about Lukovitch? I wish he would come to a definite decision about joining our staff. The months are going by and I am anxious to have the matter settled. I would be very glad if you would write to him about it.

You will be interested to hear that Mr Waldgram is coming to Belgrade on Feb 14 and will stay several weeks with us.

We shall value your prayers ~~that~~ God may give to all of us who are seeking to develop the work of the Y.M.C.A. His patience, wisdom and guidance.

With kindest remembrance,
 Believe me dear Bishop,
 yours sincerely
P. H. Sitters.

Figure 3. Letter from Henry Sitters to Bishop Nicholai dated February 4, 1926 (photo: L. Ljubić) | Sl. 3. Pismo Henrija Sitera Episkopu Nikolaju od 4. februara 1926. godine (foto: L. Ljubić)

Figure 4. Pectoral Cross of Bishop Nicholai from Vojlovica Monastery
(photo: L. Ljubić) | Сл. 4. Напрсни крст Епископа Николаја
из манастира Војловица (фото: Л. Љубић)

Библиографија | Bibliography

- Библиотека Црквене општине Панчево. „Записник манастира Војловице (1933–1948)“, инв. бр. 353.
Библија. Шабац — Ваљево — Београд: Глас Цркве, 2005.

- Биговић, Радован. „Велимировић Николај“. У: *Српски биографски речник*, 121–123. Нови Сад: Матица српска, 2006.
- Биговић, Радован. „Живот и рад Епископа Николаја“. У: *О Владици Николају (Изабрана дела књ. 25)*, ур. Љубомир Ранковић, 245–301. Ваљево: Глас Цркве, 2000.
- Бикар, Петар. „Патријарх српски др Гаврило Дожић и Епископ жички др Николај Велимировић у манастиру Војловица“. *Банатски весник* 21, бр. 1–2 (2001): 22–39.
- Бикар, Петар. „Патријарх српски др Гаврило Дожић и Епископ жички др Николај Велимировић у манастиру Војловица“. У: *Књижевна иконографија Панчева*, ур. Миодраг Матицки, 268–275. Панчево — Београд: Градска библиотека — Институт за књижевност и уметност, 2001.
- Велимировић, Јован. „Из записа сужња“. *Православље* 3, бр. 55/56 (19. јун 1969): 8.
- Велимировић, Јован. „Под немачком окупацијом“. У: *Свети Владика Охридски и Жички Николај*, ур. Атанасије Јевтић, 186–197. Краљево: Епархија жичка — Манастир Жича, 2003.
- Велимировић, Јован. „Цртице из живота Владике Николаја (поздрав гостима о слави „Глас Цркве“ у Ваљеву 1988. год.)“. *Глас Цркве* 19, бр. 2 (1991): 21–25.
- Велимировић, Николај. *Војловички сѝослов*. Подмаине: Манастир Успења Пресвете Богородице, 2017.
- Велимировић, Николај. *Војловички сѝослов*. Панчево: Манастир Војловица, 2023.
- Велимировић, Николај. *Молебни канон Пресвѝтој Бојородици Словесници*. Прев. Зоран Ранковић. Панчево: Passage Group, 2012.
- Велимировић, Николај. *Молебни канон Пресвѝтој Бојородици Словесници*. Прев. Зоран Ранковић. Панчево: Манастир Војловица, 2020.
- Велимировић, Николај. „О јунаштву“. *Млада Шумадија* 1, бр. 7 (1944): 1.
- Велимировић, Николај. *Писма из сужањсѝва својим духовним кћерима и ѹманијама: Варвари, Јелени и Сари*, прир. Јован Радосављевић. Краљево: Манастир Жича, 2009.
- Велимировић, Николај. *Писма из сужањсѝва — чејвѝрѝа свеска*, у припреми.
- Велимировић, Николај. *Речи о свечовеку*. Београд: Издање С. Б. Цвијановића, 1920.

- Велимировић, Николај. *Речи о свечовеку*. Призрен: Епархија рашко-призренска, 1994.
- Велимировић, Николај. *Сабрана дела књ. 13*. Химелстир: Епархија западноевропска, 1999.
- Велимировић, Николај. *Словесник (фойојийско издање)*. Приштина — Трстеник: Народна и универзитетска библиотека — ГИК „Љубостиња“, 1997.
- Велимировић, Николај. *Тамнички зајиси*, прир. Љубомир Ранковић. Ваљево: Глас Цркве, 2004.
- Войводић, И. и И. Стоичевич. „Николай Велимирович“. У: *Православная энциклопедия*, т. 50, 180–186. Москва: Церковно-научный центр „Православная энциклопедия“, 2018.
- Војловички зајиси Свейої Владике Николаја Срїскої*. Ур. Милован Глоговац. Панчево: Манастир Војловица, 2006.
- Војновић, Жарко. *Кућа на камену — Војловица и њене књије*. Београд: Народна библиотека Србије, 2015.
- Вуковић, Сава. *Срїски јерарси од 9. до 20. века*. Београд — Подгорица — Крагујевац: Евро — Унирекс — Каленић, 1996.
- Вуловић, Владислав. „Поводом повратка у Србију и међу Србе Св. Николаја Жичког. Централно Сунце, Путовођа и Путоказ“. *Банатски весник* 51, бр. 3–4 (1991): 3–6.
- Јанковић, Милан Д. *Ејиској Николај — живої, мисао и дело књ. 1*. Београд: Епархија шабачко-ваљевска, 2002.
- Јанковић, Милан Д. *Ејиској Николај — живої, мисао и дело књ. 3*. Београд: Епархија шабачко-ваљевска, 2003.
- Јевтић, Атанасије. „Српска Црква у Другом светском рату — из архива Св. Архијерејског Синода Српске Православне Цркве“. У: *Сербиа и коменїари (1990/91)*, ур. Живорад Стојковић, 87–162. Београд: Задужбина Милоша Црњанског, 1991.
- Костић, Василије. „Владика Николај под окупацијом — фрагменти“. У: *Свейи Владика Охридски и Жички Николај*, ур. Атанасије Јевтић, 180–185. Краљево: Епархија жичка — Манастир Жича, 2003.
- Костић, Василије. „Дневник из Војловице (1942–1944)“. У: *Ејиској Василије Бањалучки и Жички, исїоведник љравославља (1907–1978), двадесетїейїојодишњи йомен (25/12. айрил 2003)*, ур. Атанасије Јевтић, 115–217. Краљево: Манастир Жича, 2003.

- Костић, Василије. *Зайчоченик манасѣира Војловице*. Панчево: Манастир Војловица, 2021.
- Левушкина, Ружица. „Правци (тео)лингвистичких истраживања на материјалу *Словесника* светитеља Николаја Велимировића“. *Nicholai Studies* 2, бр. 4 (2021): 349–366.
- Ломпар, Растко. „Заточеништво Патријарха Гаврила и Епископа Николаја Велимировића у Дахауу 1944. године“. *Сѣудѣје истѣорије Иларион* 3 (2018): 9–29.
- Љубић, Лазар. „Чудотворне иконе Пресвете Богородице у манастиру Војловици“. *Теолошки ѿѿледи* 53, св. 2 (2020): 497–512.
- Марковић, Игнатије. „Животопис Василија (Костића), Епископа Бањалучког и Жичког“. У: *Еѣиској Василије Бањалучки и Жички, истѣоведник ѿ православља (1907–1978), двадесетѣиѣѿѿодишњи ѿмен (25/12. айрил 2003)*, ур. Атанасије Јевтић, 9–49. Краљево: Манастир Жича, 2003.
- Матић, Војислав. „Манастир Војловица“. *Зборник за ликовне уметности и Майице срѣске* 9 (1973): 153–171.
- Молебни канон Пресвѣѣѿој Боѿородици Словесници (музикалија)*. Прир. Миленко Мачак. Београд — Панчево: Чуvari — Манастир Војловица, 2021.
- Мемоари Паѣријарха срѣској Гаврила*. Београд: Сфаирос, 1990.
- „Необјављена беседа Светог Владике Николаја: Браћо, уздајте се у Бога“. *Православље* 41, бр. 1001 (1. децембар 2008): 10–11.
- Петровић, Срећко. „Неки аспекти еклисиологије дијаспоре у мисли Владике Николаја Велимировића: ка црквеном одговору на питања национализма и етнофилетизма“. У: *Местѣо еклисиѿѿѿѣје у савременом сѣѣематѣском доѿсловљу*, ур. Златко Матић, Александар Ђаковац, Раде Кисић, 165–210. Београд: Институт за Систематско богословље Православног богословског факултета Универзитета у Београду, 2021.
- Петровић, Срећко. „Пар узгредних напомена о проучавању наслеђа Владике Николаја Велимировића: неки истраживачки проблеми“. *Теолошки ѿѿледи* 53, бр. 3 (2020): 827–832.
- Протић, Милисав Д. *Николај. Био-дѣблиѿѿрафија 1880–1941 (Николај Велимировић, Сабрана дела књ. 1)*. Шабац: Епархија шабачка, 2013.
- Поповић, Јустин. *Беседе на ѿарастѣосу Владици Николају Лелићком*. Ваљево: Манастир Ђелије, 1998.

- Радић, Радмила. *Живої у временима — Гаврило Дожић (1881–1950)*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2006.
- Радић, Радмила. *Мисија бриџанске Хришћанске заједнице младих људи у Краљевини Југославији*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2019.
- Радосављевић, Артемије. Из до сада непознате ризнице Светог Владике Николаја“. *Свети кнез Лазар* 2, бр. 1 (1994): 5–10.
- Радосављевић, Артемије. Из до сада непознате ризнице Светог Владике Николаја“. *Свети кнез Лазар* 2, бр. 2 (1994): 5–10.
- Радосављевић, Артемије. Из до сада непознате ризнице Светог Владике Николаја“. *Свети кнез Лазар* 2, бр. 3 (1994): 5–12.
- Радосављевић, Артемије. Из до сада непознате ризнице Светог Владике Николаја“. *Свети кнез Лазар* 2, бр. 4 (1994): 11–16.
- Радосављевић, Артемије. Из до сада непознате ризнице Светог Владике Николаја“. *Свети кнез Лазар* 3, бр. 1 (1995): 5–24.
- Радосављевић, Јован. „Архимандрит Десимир (Влатковић), духовник манастира Пећке Патријаршије“. *Православље* 33, бр. 786 (15. децембар 1999): 10.
- Радосављевић, Јован. *Живої и сїрадање Жиче и Сїуденице ѿ окуїаїѿором ѿред райї, ѿод окуїаїѿором и ѿсле райїа (1938–1945)*. Нови Сад: Беседа, 2003.
- Ристановић, Раде. *Беоїрадски равноїорци. Јуїословенска воїска у оїацїбини и Равноїорски ѿкреїї у окуїираном Беоїраду 1941–1944*. Београд: Институт за савремену историју — Catena mundi, 2021.
- Слијепчевић, Ђоко. *Исїорија Срїске Православне Цркве књ. 3*. Београд: ЈРЈ, 2002.
- Службе Св. Николаја Нової Жичкої и Преї. *Јусїина Нової Ђелијскої*. Епархија ваљевска: Ваљево, 2011.
- Цвијовић, Јосиф. *Мемоари*. Ур. Велибор Џомић. Цетиње: Светигора, 2008.
- Џомић, Велибор. „Прилози на биографију Св. Владике Николаја у II светском рату“. У: *Свети Владика Охридски и Жички Николај*, ур. Атанасије Јевтић, 426–440. Краљево: Епархија жичка — Манастир Жича, 2003.

* * *